

SÜLI ATTILA

MÁDAY FERENC MÁTYÁS-HUSZÁR SZÁZADOS VISSZAEMLEKEZÉSE HÁROMSZÉK ÖNVÉDELMI HARCÁRÓL

Bevezetés

■ Máday Ferenc Mátyás-huszár százados 1849. május végén érdekes naplót tett közzé a Debrecenben megjelenő *Marczius Tizenötödike* hasábjain, melyet a történetírás máig nem hasznosított. Pedig a szerző tevékeny résztvevője volt 1848-ban a székely tábor harcainak, majd Háromszék önvédelmi harcának. 1896-ban, az 1848–49. Történelmi Lapok Könyvtára 3. köteteként jelent meg az *Adalék Háromszék 1848–49. önvédelmi harca történetéhez* című munka, melyben Kuzskó István, a kolozsvári ereklyemúzeum őre Bíró Sándor¹ és Macskási Antal² hagyatékát rendezte sajtó alá. Ebből kiderül, hogy Máday a „Háromszék önvédelmi harca főbb tényezői 1848-ban” közé tartozott, azzal a megjegyzéssel, hogy „nem tudhatni hová való”. Egy következő felsorolásban pedig Macskási azt közölte róla, hogy a „forradalom főbb tényezői Háromszéken” közé tartozott, aki után tudakozódni kell Kézdivásárhelyen.³

A forrásközlő személye, Máday Ferenc életútja

■ Máday Ferenc 1808-ban született a Pozsony megyei Nagymagyarán, római katolikus nemesi család sarjaként. 1824 és 1832 között őrmesterként szolgált az erdélyi kiegészítésű 2. huszárezredben, majd kilépését követően Tordán élt.⁴ Tagja lesz az 1848. augusztus 15-én létrejövő Torda megyei politikai körnek.⁵ 1848. szeptember elején pedig belépett a Berzenczey László által szervezett, Kossuth Lajos nevét viselő huszárezredbe, amely később a 15. (Mátyás) huszárezred nevet nyerte.

A 15. (Mátyás) huszárezred kolozsvári osztályának szervezését 1848 júliusában kezdték meg Mikes Kelemen⁶ és Bethlen Gergely grófok.⁷ Augusztus végétől Berzenczey László kormánybiztos – a Kossuth Lajos pénzügyminisztertől nyert felhatalmazás alapján – a Székelyföldön újabb négy osztály szervezését kezdte meg. Így az alakulat a huszárezredek közül egyedülként nem négy, hanem öt osztályból, vagyis tíz századból állt. Nevük a Kossuth-lovagokról Hunyadi-, majd Mátyás-huszárokrá változott. Az alakulat kolozsvári osztálya (Mikes őrnagy) 1848 november közepétől a Partiumba szorult, és az erdélyi magyar hadtest állományához tartozott. A székelyföldi Mátyás-huszárok pedig Háromszékre vonultak vissza, ahol derekasan kivették részüket a törvényhatóság önvédelmi harcából.⁸

Máday feltehetőleg még Tordán került kapcsolatba Berzenczeyvel. Egy névtelen tordai polgár visszaemlékezése szerint személyesen is járt Tordán.⁹ A szervező kormánybiztos Mádayt az 1848. szeptember 25-én kelt felterjesztésében a marosszéki osztály 1. századának főhadnagyaúl javasolta. A század tisztikara az alábbiak szerint alakult:

1. század: – Sánta Lajos kapitány.¹⁰
- Máday Ferenc főhadnagy.

– Csergő Ferenc¹¹ és Bagoly József hadnagy.¹²

Egy szeptember közepéről származó sajtótudósítás szerint a leendő huszárok kiképzését Máday Ferenc főhadnagy tartotta napi öt-hat órában, fegyverekkel azonban még nem rendelkeztek.¹³

Az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés (1848. október 16–19.) után a marosszéki Mátyás-huszárok a székely tábor kötelékében harcoltak, majd annak veresége után (november 5.) Háromszékre húzódtak vissza.

Bár a szerző tevékeny résztvevője volt a háromszéki harcoknak, az utóbbiakról keveset ír.¹⁴ Ő ugyanis nem a hadjárat történetét kívánta megírni, hanem elsősorban egy vádiratot fogalmazott meg azokkal szemben, akik szerint Háromszék harcát szabotálták. Ide sorolta a törvényhatóság teljes polgári és katonai vezetését. Berde Mózes és Demeter József kormánybiztosokat,¹⁵ P. Horváth Albert főkirálybíró, Dobai Károly¹⁶ és Sombori Sándor¹⁷ ezredeket, valamint Nagy Imre¹⁸ alezredest. Pozitív hősnek pedig Gál Dániel¹⁹ kormánybiztost, Gál Sándor őrnagyot,²⁰ Gábor Áron²¹ és a radikális ellenzék többi képviselőjét tartotta.

Máday ellenszenvének a fenti személyekkel szemben személyes okai is voltak. Berzenczey Lászlóval kapcsolatban gyakran hangoztatott vád volt, hogy a rábízott pénzekkel nem tudott elszámolni.²² A gyanú elkerülése érdekében Berzenczey 1849 februárjában Csány László erdélyi főkormánybiztoshoz utazott, akivel Kolozsváron személyesen is találkozott. Berzenczey közölte Csányval, hogy számadásai a marosvásárhelyi vereséget követő menekülésben elvesztek, így csak azon feljegyzéseit tudja átadni, amelyek tartalmazzák olyan személyek neveit, akik neki tartoznak. Az exkormánybiztos kérte Csányt, hogy az illetőket számoltassa el. A főkormánybiztos a kérést méltányolandónak tartotta.²³ Ennek szellemében Csány kérte Mészáros Lázár hadügyminisztertől, hogy a Berzenczey által megadott listán szereplő katonákat szólítsa fel számadásra.²⁴

Lényegében ezzel az ügy véget is ért volna, azonban 1849. április végén Berde Mózes Szeben-vidéki kormánybiztos levélben tájékoztatta Csányt, hogy Máday Ferenc Mátyás-husár századost rendőri felügyelet alá helyezte, mert nála vannak Berzenczey azon számadásai, amelyek jelentős kárt okoztak az álladalomnak.²⁵ Egyben kérte a főkormánybiztos állásfoglalását az ügyben.²⁶ Máday egyébként 10 655 forintot vett át Berzenczeytől 1848 őszén. Berde külön rendeletben szólította fel őt a birtokában lévő elszámolások átadására.²⁷ Tekintettel arra, hogy az ügy tapodtat sem haladt előre, Berde egyenesen a képviselőház elnökéhez intézett levelet. Közölte, hogy Berzenczey számadásai Nagyszebenben vannak, így szólítsa fel a képviselőt azok átvételére.²⁸ Az elszámolást azonban nagyban nehezítette, hogy az ezred korábbi számvevő tisztje a vízaknai ütközetet (1849. február 4.) követően eltűnt. Bajtársai szerint vagy elesett, vagy fogságba esett.²⁹

Máday 1849. február 2-án Szotyorról tudósította Gál Sándor ezredes, székelyföldi katonai parancsnokot, hogy az általa felvett pénzekkel elszámolt.³⁰

Ezt követően Máday József Bem altábornagy futaraként Debrecenbe érkezett. Májustól „hűtlen kezelés” miatt folyt ellene vizsgálat Debrecenben, majd Pesten és Szegeden.

A szabadságharc leverése után uradalmi hivatalnok, 1867-ben Budán él. Tagja volt a Pest városi Honvédegyletnek.³¹

A forrást a *Marczius Tizenötödike* hasábjain megjelent formában, kritikai lábjegyzetekkel adjuk közre, az eredeti névformák megtartásával.

■ 5. november 1848. A marosvásárhelyi futás után,³² mely vezéreink műve³³ volt, én Gyergyón keresztül Háromszékre menekültem, századosunk S[ánta] L[ajos] századját szélnek bocsátá, ő pedig elrepült – ezt nem hiszi senki? De hát azt, hogy egy sánta jobban fusson, mint más? Pedig megmutatta a mezősegi táborozáskor, ki ser[e]gét odahagyta és S[ombori] S[ándor]ral együtt elszaladt a szó teljes értelmében.³⁴ Holott sehol sem volt ellenség, – tehát csak a szagától, ennek meglejtése könnyű, mert ő lóháton futott, – de azt, hogy ily jó futók, egyik grand pecsovics,³⁵ most őrnagyok, ennek nincs magyarázatja.

Engem szerencsétlen csillagzatom, vagy a honnemtője vezetett Háromszékre, hol a magyar ügy áruló és gyáva kezekben volt, a generalcommandó³⁶ felszólítására arra bíratott mindenki az árulók által, hogy magokat megadják.

24. November. Választmányi gyűlés volt³⁷ S[epsi]sz[en]tg[örgy]ön, soká hallgattam a tanácskozásokat, melyből feltétlen megadásnál egyebet nem hallottam javasolni. Végre e feletti fájdalommban felszólaltam, látván, hogy a magyar ügy bukás szélén áll (ekkor mondott beszédem elkérték leírás végett, mely máig is oda van) és midőn elmondott beszédem kívánt hatást vala eszközölni, felszólaltak Berde Mósa, Horváth Albert főkirálybíró, Dobai, Sombori ezredesek, Demeter, Szentiványi György³⁸ s többek az ügy ellen, az első szólásszabadságomtól akart eltiltani, a második szintén és idegennek nevezett; annak ellenére a nép határozni kívánt; ezt látván Horváth Albert ármányhoz folyamodék, azt lármáztatja egy erre betanított huszár által, hogy „béütött az ellenség”, mire minden ember otthagya a gyűlést és szaladt a határszélre, hova még 50-60 székel asszonyok is, nyárs és vasvillával kigyűltek hazájukat megvédeni. Aznapra sikerült a csel, a gyűlés eloszlott, holott semmi ellenség nem volt sehol, ámtás volt az egész. Az ügy mellett csupán Gál Dani derék honfi és Gyárfás ügyvéd³⁹ léptek fel.

25. November. Gábor Áron 3 ércágyút öntött⁴⁰ és felszereléseket minden kitelhető módon akadályozák az illetők,⁴¹ hozzám jött panaszolni és én minden megbízatás nélkül éjjel-nappal felszereléséhez láttam, minden mesteremberhez, kik felszereléssel foglalkodtak, katonát rendeltem, mint executor⁴² és felügyelőket.⁴³

27. November. Az árulás terjedt és nem lévén senki, ki azt meggátolni merészelte volna, a dolog élére álltam és a honvédeket lefegyverző és áruló Balázs őrnagyot⁴⁴ elfogattam a főkirálybíró szállásán,⁴⁵ Gál Dani és Jenei József⁴⁶ kíséretében és elzáratam, Buczai századost⁴⁷ a honvédek fogták bé, ezen befogatás megtette hatását, megszeppentek az illetők és egy darabig nem űzték oly nyilvánosan árulásaikat, kivált, hogy Brassóval gyakori titkos levelezések útját is elvágtam örök felállításával.

28. November. Új választmányi gyűlés volt hirdetve, de amely a nép sokaságánál fogva nemzetivé vált. A General Commando újabb átírása volt tárgyalandó, mely a falukkal, véleményadás végett azelőtti napokban köröztetett, mely újabb csel akart lenni. B[áró] Szentkereszti⁴⁸ századja lóháton be volt rendelve a gyűlésre és már híre terjedt: hogy a Kossuth lovasok, honvédek és azok elfogására vannak bérendelve, kik a magyar ügyet pártolandják. Erre én elővigyázatból, egy már felszerelt hatfontos ágyút, kartáccsal megtöltetve égő kanóccal, Kossuth huszárok által őriztetve a piacra kiszégeztettem,⁴⁹ történhető megtámadás esetére magunk védelmére, de a megtámadás elmaradt, mert a dolgok a gyűlésen kedvező fordulatot vettek, sőt Balásznak megöletésében is a kiállított székel huszárok elsőket részt, így az illetők benne rosszul számíthattak céljuk kivételére.

A gyűlés megkezdődött. Horváth A[lbert] engem szóhoz jutni nem engedett, a néphez szoltam, utat törtem a szóláshoz, elmondottam az ide A jegy alatti csatol-

mány tartalmát, melyre Berde Mózsza 1 és fél óra hosszat tartó jeremiádot⁵⁰ mondott, sima beszédje és sophismája⁵¹ által mentegetőzve, zavarba akarta hozni az elveket és más térre vezetni a népet, – támogatva Szentiványi Gyuri, Demeter s mások által. Ekkor előállott Szentiványi György és elmondá, az előtti napokba tartott gyűlés alkalmával a választmányra bízott véleményadást, hogy [tudni]i[llik] „a választmány úgy van meggyőződve, miszerint a nemzetnek feltétlen meg kell magát adni a magos General Commandonak”, – ennek ellenére mégis győzött az igaz ügy! Így volt Háromszéken a magyarügy fordulópontja, – kimondatott a nép által az általános ellentállás.

Ez boldog napom volt, hogy az ügy előmozdításához ily sikerrel voltam szerencsés hozzájárulni. Indítványom következte és annak szellemében a választmány letétetett, – úgy az eddig működött katonai vezérek is, – az első helyett más választott, Berdét meghagyták!!! Hja! A sima szónak nagy hatalma van, avval jól lehet ámítani; a nép nem tanulta a phisionomia⁵² tant, pedig itt ez jó szolgálatot tehet számára, – a katona vezérek, ehhez értő egyének (képzelt) hiányában újból meghagytak, de szégyen és gyalázatjokra 3 ellenőrt rendeltek melléjük, – egyike én voltam kikiáltva a néptől, de míg én a Balázs ügyében kiküldött rögtönítélő bírói eljárásomban működtem, B[erde] M[ózes] oda munkált, hogy helyettem suttonba mást neveztek ki. Ezek lettek Dobai mellé Gál Sándor, Zsombori mellé Gál Dani, Nagy Imre alezredes mellé Cseh Sándor.⁵³

Ezen elhatározott fellépésemért elleneim személyem ellen több orgyilkosokat fogadtak megölésemre, miről jóakaróim értesítettek és én óvakodtam. Itt ugyan betölt „szólj igazat, betörök a fejed”. Azonban a székely nemzet méltánylá ebéli szolgálatom, mely gyűlésileg jegyzőkönyvben fősorozadosságra léptetett utólagos jóváhagyás reményében.

A csatázások szerencsével folytak, a Barcaság nagyobb része meghódítva és sarcolva, míg Brassó bevételére indulánk,⁵⁴ itt mintegy 12 ezer embert alig lehetett a rohanástól⁵⁵ feltartóztatni, de Dobai és Zsomborinak sikerült, ármány által Brassó alól a tábort elvonni, miután jól meghurcoltak, napokon át fárasztottak, minden cél és irány nélkül, – Erdővidékre fordíták a figyelmünket, hogy Brassó bántatlan maradjon, holott akkor semmi védereje nem volt és már közeledtünkre kitzúzte a magyar nemzeti zászlót.

Itt az árulás újból feltűnt mindenki előtt, de nem mert senki szóllani. Erdővidékére a derék Gál Sándor küldetett, hova Sombori nem mert eljönni és fényes győzelem vívatott ki Heydte ellen, 200 ellenség hullott el. Ezután a főserég Hídvégre ment, én Erdővidéken maradtam 50 emberrel a határszélt őrzeni, hol naponta katona, százsz, oláh foglyokat fogtak el portyázóim.⁵⁶

Ez idő alatt a fáradhatlan Gábor Áron rézágyú öntéssel foglalkozott,⁵⁷ de azok felszerelésekre szükséges vas egészen hiányzott, ezt én megtudtam, elmentem Füle és M[agyar]hermány vashámorokba és azokból 40 mázsa vasat küldöttem, S[epsi]sz[en]tgyörgyre, minden megbízás nélkül és még 30 mázsát a földből, hová az el volt dugva, kiásattam és a nemzet számára confiscáltattam,⁵⁸ mely alkalommal két ellenséges polyák⁵⁹ katonát fegyverestől elfogattam Fülébe bujkálókat, – és szerencsémre jókor küldtem el a vasakat, mert a vidéki magyaroktól, ki hinné⁶⁰ Kevesen létünk Heydte előtt elárultatott és ő újból béütött nagy erővel, mivel pedig elszaladtunk, a Füle és M[agyar]hermány vashámorokat összeromboltatta.⁶¹

25. December. Az új választmány Berde és Horváth egyeduralkodások alatt sutyomba működött, és megadásunkat idézték elő,⁶² mi a táborban voltunk, kik akadályozhattuk volna és onnét is vissza akartak hívni, tanácskozás ürügyét adván elé, de mi nem mentünk, hanem őrzöttük a határszélt, nem gyanítván részekről új veszedelemtől félhetni. Végre a székely tiszték, kiknek később nagy része megszökött, mint pecsovicso, hogy ne mondjam árulók, de a honmaradotakból is később és jelenleg is alkalmazva vannak, kik a nemzet ellen elkövetett bűneikért soha nem

fognak számolni tudni, – a népet hazabocsátották karácsonyi innepre,⁶³ holott az ellenség velünk szembe állott, mi is visszamentünk Háromszékre, hol minden hozzájárulhatás nélkül és a nemzet híre és tudtán kívül Gedeonnal békét kötött a választmány;⁶⁴ – b[áró] Szentkereszti volt a fősfár,⁶⁵ – de amelyet nehogy valaki félreértsen, korántsem valami tisztességes béke,⁶⁶ hanem egy és kiválólag minket idegeneket megalázó megadás volt; lefegyverzés, ágyú, ló átadás⁶⁷ s végre a császári seregbe szolgálni felszólítás, vagy ellenkező esetben elcsapás, voltak a tisztességes feltételek. – A nemzet nagy része zúgott, ellentmondott az utcán és hazament. – Mindazonáltal egy néhány ágyút eldugtak az atyafiak⁶⁸ és midőn újból egyet éjjel ellopni megkísértének, mely sikerült is; a császárhoz szító ebek megszaglálták, lóháton után nyargaltak, a derék tetteit összevagdalták, halálos sebet ejtve az útszélen hagyták nagy hidegben, és ezt a székely huszárok tették vérrokonokkal, egy idegen zsarnok érdekében.⁶⁹

4. január 1849. Somborítól azon rendeletet vettem írásban, hogy századomat fegyverkezzen le, lovait vegyem el és Gedeonnak fognak által adatni; ezen váratlan rendelet meglepett, a fő- és altiszteket a honvédektől is magamhoz kerétem, ily fontos teendő felett tanácskozni; eléadtam a vett rendeletet, de egyszersmind kijelentettem előtűk, hogy én senkitől fegyvert, lovat el nem veszek; hanem tanácslám: szélednék el Háromszék falvaiban és igyekezzen mindenki lovát, fegyverét az álmány számára megtartani, míg segedelem reménye mutatkozik, és így éjjel titkon eloszlottunk.

22. január 1849. Három héti szétoszlott bolygó állapot után, jó híreket hallottunk, melyre Gál Sándor összegyűjtött, mit még össze lehetett gyűjteni, alig ¼ részt; ekkor nagyon megfogyva, sokan ezek közül is lovaikat, fegyvereiket eladták, vagy zálogolták, fegyverek árából tartották némelyek lovaikat, magok pedig más ingyen kegyelmére szorultak; azon törekedtünk, hogy az eladott lovakat, fegyvereket nyugtatvány mellett visszaszerezhezessük.

5. február 1849. N[agy]szeben alá indultunk Bem altábornagy⁷⁰ úr táborához csatlakozandó. Ez nap volt a muszka kozákokkal első csatánk.⁷¹

Mádai Ferenc

Megjelent: Marczius Tizenötödike 2. évf. (1849) 90. sz. Debrecen, 350–352.

■ JEGYZETEK

1. Bíró Sándor (1818–1877) rétyi református lelkész, radikális forradalmár. Háromszék önvédelmi harcának résztvevője. Később honvéd százados.
2. Macskásy Antal (1820–1883) Mátyás-husár főhadnagy, Háromszék önvédelmi harcának résztvevője.
3. Kuszko István: *Adalék Háromszék 1848–49. önvédelmi harca történetéhez*. Kvár, 1896. 13–16.
4. Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. Bp., 2008–2009. (A továbbiakban: Bona 2008–2009.) II. 81.
5. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (A továbbiakban MNL OL) Budapest. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharcra, emigrációra vonatkozó nyomtatványok. R.32. 5. d. 854.
6. Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. (Mátyás-) huszárezred parancsnoka.
7. Bethlen Gergely gróf (1812–1867) ezredes, a 15. (Mátyás-) huszárezred parancsnoka.
8. Kedves Gyula: *A szabadságharc huszárai*. Bp. 1992. 60; Süli Attila: *A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadság szervezése Erdélyben 1848-ban*. Sepsiszentgyörgy, 2011. 146–196.
9. MNL OL Naplók, visszaemlékezések. R.31. N. 2030.
10. Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban*. Bp. 2000. 610–611.
11. Bona 2008. I. 248.
12. Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*. I–III. Bp. 1998–1999. A hivatkozott rész: I. 59.
13. Ellenőr 1848. Kolozsvár. Szerk. Kővári László, Dózsa Dániel. 1. évf. (1848) 79. sz. 1848. szeptember 19. Kiss József Kossuth-husár tudósítása.
14. A Mátyás-huszárok háromszéki harcaira lásd Kovachich Horváth Ignác: *Töredékek az 1848 és 1849^u székely hadjáratokról*. Sajtó alá rendezte Demeter László. In: *Határvidék, 1762–1918*. I. Sepsiszentgyörgy, 2003. 7–52. A hivatkozott rész: 28–46; K. Horváth Ignácra lásd Bona 2000. 386.
15. Demeter József: *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. Szerk. Pálmány Béla. Bp. 2002. (A továbbiakban Pálmány 2002) 204–205. (Az életrajzot Egyed Ákos készítette.); Berde Mózesre lásd Benczédi Gergely: *Berde Mózsai életrajza*. Bp., 1901.
16. Dobai Károly ezredes (1793–?) a 15. (2. székely) határezred parancsnoka.

17. Sombori Sándor ezredes (1794–1860) a 11. (székely) huszárezred parancsnoka.
18. Nagy Imre (1799–1859) a 11. (székely) huszárezred alezredese.
19. Gál Dánielre lásd Pálmány 2002. 291–292. (Egyed Ákos)
20. Gál Sándor (1817–1866) később honvéd ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.
21. Gábor Áron (1814–1849) őrnagy, a székely tüzérség későbbi parancsnoka.
22. Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak*. Sajtó alá rendezte Szabó T. Attila – Benkő Samu. Bp., 2008. 53–54.
23. Hermann Róbert: *Csány László kormánybiztosi iratai*. I–II. Zalaegerszeg. 1998. II. 223–224. Csány levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. március 11. előtt.
24. Uo. 233. Kolozsvár, 1848. március 15.
25. Berde az ügy előzményeivel tisztában lehetett, mivel 1849. februártól áprilisig Csány mellett segédkormánybiztosként működött.
26. MNL OL Berde Mózes kormánybiztosi iratai. F247.1849:74/Sz.K.B.. Nagyszeben, 1849. április 29.
27. Uo. 1849:137/Sz.K.B.. Az összeget Máday még a székely tábor harcai alatt vette fel. Az ügyet végül a hadügyminisztériumhoz irányították. (Uo. 1849:148/1849.)
28. Uo. 1849:493/Sz.K.B. Nagyszeben, 1849. május 11.
29. Uo. 1849:955/Sz.K.B. gr. Bethlen Gergely ezredes bizonyítványa. 1849. június 1.
30. Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe. sz. n.
31. Bona 2008. II 81.
32. 1848. november 5-én a székely tábor csapatai döntő vereséget szenvedtek Joseph Gedeon császári-királyi altábornagy dandárjától.
33. A marosvásárhelyi vereség elsődleges oka a császári-királyi katonaság számbeli és minőségi fölénye volt.
34. Ezt egykorú adattal alátámasztani nem tudjuk.
35. Az 1848 előtti konzervatív rendszer híve.
36. Erdélyi Főhadparancsnokság.
37. Más források szerint november 23-án.
38. Szentiványi György háromszéki országgyűlési képviselő, az önvédelmi harc vállalásának ellenzője.
39. Gyárfás Károly, Sepsiszentgyörgy országgyűlési képviselője.
40. A Csíkszentdomokosi Rézbánya Hivatalhoz tartozó magyarhermányi vasbányán 1848. november 25-ig három hatfontos vaságyút öntöttek. Az anyagköltséget Zakariás Antal tulajdonos vállalta fel. (Bodor Ferenc bányaművezető elszámolása. Csíkszentdomokos, 1849. március 24. Lelőhely: Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára, Kolozsvár. Böződi György hagyatéka. Jegyzetek, adatgyűjtés Gábor Áronról. 4 csomó. sz. n.) Az öntési technológiát pedig Bodor Ferenc üzemvezető határozta meg, a munkálatoknál Gábor Áron is jelen volt. (Bodor Ferenc jegyzőkönyve. Lelőhely: Unitárius Levéltár, Kolozsvár. Kanyaró Ferenc hagyatéka. 23. csomó.)
41. Ez az állítás erős túlzás. A Bodvajon öntött három hatfontos vaságyút Sepsiszentgyörgy városa szerelte fel saját költségén.
42. Feladat végrehajtója.
43. Székely Nemzeti Múzeum Nyugtagyűjteménye. Sepsiszentgyörgy. sz. n. Kis Dani tüzér biztos nyugtája. E szerint a hatfontos ágyúk felszerelését november 25-én kezdték meg még Erdővidéken, vagyis a lövegcsövek öntését ekkor már befejezték.
44. Balázs Manó (1811–1848) honvéd őrnagy, a 12. honvéddászlóalj parancsnoka. Balázs árulása azonban nem bizonyított tény, ennek az osztrák forrásokban sincs nyoma.
45. Balázst saját honvédek tartóztatták le.
46. Jeney József (1811–?) Marosszék dullója, később nemzetőr, majd honvéd őrnagy.
47. Buczy Alajos (1811–1849) a 12. honvéddászlóalj századosa, később őrnagy. Ismereteink szerint őt nem tartóztatták le.
48. Szentkereszti Zsigmond báró (1817–1891), a 11. (székely) határőr huszárezred századosa.
49. Az utóbbit azért fogadjuk kétkedéssel, mert az első ágyú Erdővidékről pont 28-án érkezett meg, és ezután került sor a csapatpróbájára.
50. A *jeremiádpanaszos* hangvételű lírai műfaj, a gyászdal műfajcsoport jellegzetes típusa.
51. Álokoskodás.
52. Arcberendezéssel és arckifejezések elemzésével foglalkozó tudomány.
53. A november 28-i székgyűlés határozatait közli Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc*. Harmadik, bővített kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2008. (A továbbiakban Egyed 2008) 146–147.
54. 1848. december 8-án.
55. Ezt a számot erős túlzásnak tartjuk. Háromszék teljes védereje kb. 10 000 fő volt, melynek csak egy része volt sorkatonaság. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a szék többi részét védtelenül hagyták volna.
56. A harci eseményekre lásd Csikány Tamás: *Kisháború Háromszéken. 1848 december*. Barót, 2015. 44–45.
57. Gábor Áron 1848. december elején vállalta, hogy négy háromfontos löveget önt Sepsiszentgyörgyön a háromszéki települések által felajánlott harangokból. Lásd Süli Attila: *Erdély hadiipara 1848–49-ben*. In: *Ágyúba öntött harangok*. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Szerk. Hermann Róbert és Benkő Levente. Barót–Sepsiszentgyörgy. 2014. 136–137. (A továbbiakban Süli 2014)
58. Az állam számára elkoboztam.
59. Galícia területéről újonczott sorkatona (lengyel vagy ukrán).

60. Az elszállított vasmennyiségre lásd Bodor Ferenc bányaművezető elszámolása. Csíkszentdomokos, 1849. március 24. Lelőhely Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára, Kolozsvár. Bözödi György hagyatéka. Jegyzetek, adatgyűjtés Gábor Áronról. 4 csomó
61. 1849. január 7-én.
62. Ez az állítás erős túlzás. A háromszéki kormányzó hivatal még az árapataki fegyverszüneti tárgyalások alatt is több intézkedést hozott az önvédelmi harc érdekében.
63. Máday állítása erős túlzás. A parancsnokok (Dobai és Sombori ezredek) a táborban elharapódzó szökések és fegyelmetlenség miatt rendszeresen panaszkodtak a kormányzó hivatalnak. Ez utóbbi a problémát december végén már képtelen volt orvosolni.
64. Ez az állítás nem felel meg a valóságnak. Gál Sándor őrnagy az 1849. január 14-én, Kézdivásárhely városához írt levelében így fogalmazott: „Midőn a békekötés iránt közgyűlésileg tanácskozáink...” (Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe. Fond. 20. sz. n.)
65. Ezt más forrásból megerősíteni nem tudjuk.
66. Máday elfelejtette megemlíteni az árapataki szerződés legfontosabb eredményét: a császári-királyi csapatok nem szállták meg Háromszéket. (Egyed 2008. 178–185.)
67. Az ágyúkra lásd Süli 2014. 137–139. 1849. január 4-én indult el egy szállítmány a székely huszárok fedezete alatt Prázmárra. Az utóbbi a honvédek és a Mátyás-huszárok beszedett fegyverzetét tartalmazta, azaz 41 szuronyos puskát, 40 pisztolyt és 32 lovat. (Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai. 8/202. Vitályos Antal százados szállítólevele. Sepsiszentgyörgy, 1848. január 4.)
68. Kézdivásárhelyen, a református lelkészi lak csűrjében négy háromfontos és két hatfontos ágyút. (Süli Attila: *Források Háromszék hadiparának történetéhez (1848–1849)*. In: *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*. Szerk. Hermann Róbert és Benkő Levente. Barót–Sepsiszentgyörgy. 2014. 337.)
69. Ezt más forrásból megerősíteni nem tudjuk.
70. Bem ekkor még vezérőrnagy volt.
71. Az 1849. február 4-én vívott szászszeptéteri ütközet. Ez a székelyek vereségével végződött.

